

I

31.07.45

DA DØDEN OG LIVET MØT- TES I ET TYSK TUKTHUS -

Et gripende tysklandsbrev om redaktør Fredrik Ramm da døden hadde satt sitt stempel på ham.

Vi har fått høve til å se gjenpart av et brev som er sendt til Oxfordgruppen i København fra frk. Hiltgun Zazzenhaus i Hamburg, i våre spalter kjent under navnet «Tukthusfangenes engle». Vi gjengir brevet med hennes noe gebrokne språk, fordi det gir det mest levende inntrykk. Brevet forteller litt om nordmennes fangenskap, og det forteller også litt om det arbeide som hun utførte, med fare for sitt eget liv.

Kjære venner!

Får jeg dennegang lov å skrive brev til hele «familien», sådan kalte min venninde Ellen Kofoed dere, når hun skrev ned til meg. Takk for brevene og for alle hilsner, dere sendte meg gjennom Ellen i løp av årene! Måskje har min venninde fortalt, hva de betød for meg. For noen dager siden kom der igjen et brev. All den godhet dere bringer meg imøte, gjør meg så hjertensgla. Og det er gleden vi trenger i et land, som har over seg den tunge atmosfære av hat, som kommer strømmende inn fra alle sider. Mer dere gjør meg ikke bare gla, dere

gir meg også håpet, at der allikevel skal komme freden, den fred, som ikke kan vindes med våpen, men bare med kjærlighet. Håpet på en slik fred har jeg hatt i alle de år under fangearbeidet. Det jeg prøvde var at vise fangene, at også i dette land fantes der ennå kjærlighet!

Jeg vil gjerne skrive til dere om den, som ville ha gått i spissen i kampen for denne fred, men som ikke fikk lov til selv å være med — Fredrik Ramm! Dere alle kjenner ham fra den tid, da han stod midt i gruppearbeidet, så lite vet jeg om det. Men må jeg berette om den tid, da han var i fengsel nede i Tyskland, sperret av fra alle sine venner ute i verden. Hans gode kamerater, en eller to venner og jeg — vi var de eneste, som fulgte ham i disse siste år, som var for ham så rik av indre opplevelser, men tung i de ydre vilkår.

Da jeg i 1942 overtok arbeidet, var det først bare brevene av de norske og danske fanger, som jeg måtte lese, men allerede etter noen måneder gikk vi også igang med fangebesøk. Gjennom et brev fra min venninde hørte jeg for første gang om Frederik. I Frederiks egne breve leste jeg, hvordan han under-

tegnat seg med: din lykkelige, frie og taknemlige Frederik. Det var uventet å lese nettopp slike ord i et fangebrev. Brevene utstrålte en indre ro og en urokkelig fred i sinnet, så jeg kom til å ønske mere og mere, at der ville være anledning å kunne hilse på denne mann.

Det skulle skje den 16. juni 1943! Det var i et besøksværelse i Tukthus Hamburg, et av de mange triste værelser, som jeg siden lærte, var så ens i alle tukthus. De lånes bare opp, når fangene får besøk. Ellers får støvet lov å legge seg på bord og stolene. — Når vi var derinne, så pleiet vi gjerne å åpne vinduet — så vi kunne se ut på den store plass, hvor der alltid gikk noen av guttene i krets i fristunden. Mange gode tanker og smil gikk så fram og tilbake mellom oss! — På denne jundag sto der ute på gangen foran besøksværelset med ansiktet mot veggen Frederik og annen kamerat. Med det samme visste jeg, hvem av de to Frederik var. Den oppreiste holdning og de store, strålende øyne lot en glemme, at han hadde vært fange i mar. 3 år. Da han kom inn, var det ikke oss, som besøkte ham, men han, som tok imot vårt besøk! Årene hadde ikke knekket ham.

B. av. d. 31/7-45 I

II

31.07.45

Et halvt år hadde Frederik sittet på enecelle, var ikke mere kommet på utarbeide. I denne tid hadde han klistret 280 000 papirposer. — Kl. 6 måtte fangene stå opp, kl. 7 begynte de med arbeide og var igang med det til kl. 6 om aftenen. En time middag hadde de og en halv time frikvarter ute på gården. Kl. 7 eller 7:30 gikk så lyset — en dag uten håp var endt igjen. Det som forbauset meg mest ved Frederik var, at dette ensformige liv ikke i det minste hadde sløvet hans ualminnelig sterke konsentrasjons-evne. I den lille halve time, som vi den dag var sammen, dikterte han forskjellige breve, nevnte mange venner, som skulle hilses og talte om hvordan det gikk med de andre gutter. Mens presten så talte med den annen kamerat, begynte Frederik å tale med meg. Jeg la merke til, at han kalte meg ved mitt navn, skjønt det var første gang, han hadde hørt det. Han viste meg fotografier av et brev, som jeg hadde bragt med inn. Billedene var fra en finsk venn, som var maler. Det var en fresk med religiøse motiver. Så levende forklarte han meg om dem, at hele omgivelsen var glemt for en liten stund. «Jeg kunne ønske at Deres venn kom ned og malte en slik fresko for Deres celle,» sa jeg til ham. Han måtte smile. Vi kom til å tale om fengselslivet. «Det er i nu'et vi lever,» sa Frederik. «Tankene skal ikke få lov å gå altfor meget hverken til for- eller fram-tiden. Også her må livet leves — i hvert øyeblikk av denne tilværelse». Til avslutning leste presten et

stykke av testamentet. Så ba Frederik en bønn.

Jeg ble grepet av den måten han gjorde det på. Det gav et støt i meg, da jeg hørte, hvordan han til sist ba Gud også å bevare meg. Dengang visste han da ennå ingenting av meg. Bare kjensgjerningen, at jeg var innsatt fra fengselsledningen som tolk og oppsyn for, at der ikke ble sagt noe galt under samvær med fangene. Men han var ikke mistenksom. Han ba for meg!

Samme dagen besøkte vi en gutt rikt begavet gutt han var. Hva var ikke mere enn 21 år gammel. Gjennom brevene visste jeg, hva for en fikt begavet gutt han var. Han var fange i likeså lang tid som Frederik. Til nyttår 1943 hadde han skrevet hjem: «Igjen et år, som ble kastet ut av vinduet, men vi oppgir ikke håpet — tross alt. Siden han hadde vært i en dårlig utekommando og da der ikke var noen mulighet å føre klage der over tilstandene, hadde han gjort et fluktforsøk. Han ville flykte tilbake til anstalten for å kune avgi der rapport om forholdene i denne kommando. Følgen hadde vært, at han kom på enecelle til poseklistring. Der hadde han nå vært i like mange måneder som Frederik. Gjennom brevene kunne jeg merke, hvordan denne påkjennning begynte å utøve sin virkning og etter at jeg hadde hilst på ham, begynte jeg å kalle ham mitt «Sorgenkind».

Dagen etter besøk hos Frederik og Bjørn henvendte jeg meg til sjefen og ba om, at begge måtte få lov å flytte igjen på felleccelle. «Bogge

to har en altfor oppreist holdning,» sa sjefen. «Men jeg har inntrykk av, at en lengre opphold på enecellen vil komme til å knekke deres helse.» innvendte jeg. — «Så la oss da vente til den dag! I ge måtte ha gått gjennom denne påkjennning. Men jeg kunne ikke la

Ukene gikk. De ble begge på enecellen. Jeg visste riktignok at manvære å være sårlig urolig for disse to. Omenn Frederik hadde gjort en rask inntrykk på meg, så kunne jeg dog føle, hvordan han sjelelig led under den stadige ensomhet. — Bjørn var tynn og blek i forveien. Når jeg om kvelden ba for våre gutter, så ba jeg særlig for disse to.

Så kom den 26. juli 1943, — begynnelsen av Hamburgs katastrofe. Om ettermiddagen hadde jeg ennå vært på besøk i tukthuset. Dagen var så tyngende varm, himlen endeløs blå — men innenfor murene den samme grå atmosfære som alltid. Jeg hadde også spurt etter Frederik og Bjørn — alt uforandret! — Senere fortalte Frederik meg dog, at han hadde vært 8 dager hos gestapo. De hadde hentet ham fra tukthuset og hadde bragt ham til byens gestapobygning. Der var han igjen i en enecelle uten at han visste, hva de ville gjøre med ham. Hans celle-nummer var 23. Risset inn på veggen fant han: ps. 23 — Herren er min hyrde, meg fattes intet! — Etter noen dagers venting ble han forført. Det var bare noen spørsmål og andre fanger. Ingenting skete mer med ham. Det var på den 23. juli, at han ble sendt tilbake til tukthuset.

(Mere).

I

01.08.45

DA DØDEN OG LIVET MØT- TES I ET TYSK TUKTHUS -

Et gråpende tysklandsbrev om redaktør Fredrik Ramm da døden hadde satt sitt stempel på ham.

Den 26. juli kan jeg huske så livlig. Besøket hadde vært så fredfullt. Om natten brast stormen løs — byen sto i brann og for en hel uke for mørkedes himlen. Hvordan gikk det med fangene? Enhver forbindelse var brutt — ingen telefon og ingen tog. Siden hørte jeg, at de den første natt ikke hadde fått lov å komme i kjelderene, de måtte bli låst inne i cellene. Annen natt fikk de lov å beholde deres tøy i cellen, som de ellers måtte levere ut, før de la seg. Tredje natten var det blitt gitt ordre å fjerne alle lett brennelige ting fra cellene — som brevene, bøker og alt annet papir. Men guttene selv måtte ennå bli deroppe. Hva det betydde, kan bare den forstå, som var med hernede under katastrofen. Til sist ga man da endelig lov at fangene kunne komme ned i kjelleren. Det var som verdenen ville styrte sammen — der var ingen forskjell mere mellom fangene og voktere. Ingen tenkte mere på å låse av cellene. — Så snart angrepene var over, gikk fangen ut og hjalp med å slukke i byen ilden. Om morgenen kom de så tilbake til tukthuset — uten at noen fulgte dem. Ingen av oss — om vi opplevde dem innenfor

eller utenfor — vil kunne glemme disse dager! Forvirringen ble til sist så stor, at man på den 4. august i all hast evakuerte fangene til tukthuset Rendsburg i Holstein.

Der gikk en fjorten dagers tid. Omenn jeg ikke var bombet ut, så var jeg i en slik forfatning, at jeg bare ønsket å gråte ut. Byens rytme var blitt til en symphonie av elendighet. Menneskene gikk og lette i ruinene etter deres pårørende. Luften av brann og lik gjorde, at man nærved var ved å kvalme. Ruinernes støv gjorde stemmen hes.

Men livet gikk videre tross alt. Togene begynte igjen å rulle. Det gjaldt om å ta seg sammen, til jeg måtte prøve å komme snarest mulig igjen i kontakt med fangene, så arbeidet kunne fortsettes. Satte meg altså i toget og reiste til Rendsburg. Jeg kan huske, at jeg hadde en vindjakke på, som var nærmest sort av alt den brannstøv, som lå over byen. En hatt hadde jeg slett ikke på — alt dette var i de dager så likegyldig.

Det småregnet. Mens toget kjørte, først langsomt igjennom ruinene og siden med mere fart på, lukket jeg øynene og tenkte på angene. En

etter den annen dukket de bleke, alvorlige ansikter opp foran meg. Hva hadde de mon tenkt, da bilene var rullet avsted med dem fra den anstalt, hvor de fleste hadde tilbragt mer enn to år. Årene full av håp og tvil om, hvor lenge det ennå ville vare! Kom til å tenke på, at guttene hadde fortalt meg, at en av dem hadde sagt, da han var kommet ned i 1940, at etter hans mening ville det vare til etteråret 1944. Hvordan de hadde ledd av ham — noen hadde enda vært rasende på ham. Det kunne da ikke vare lengre enn et par måneder til! Nå var det sommeren 1943 — guttene var flyttet til en ny anstalt. Jeg tenkte: «Det blir bare et par måneder til.»

Og så sto jeg foran Rendsburg-anstalten! Det første jeg så over inngangsporten, var våpnene av Kong Christian IV's. Det var ham, som engang lot bygge opp dette tukthus.

En hyggelig, gammel Oberinspektør tok imot meg. Alt var så stille og fredelig her, ingen skrik og brøl som i Hamburgs tukthus. Jeg åndet lettet opp og hadde straks fornemmelsen, at her ville det gå lettere med arbeidet. Her var der

II

01.08.45

sjanse å komme fram med forslag! Vi enedes om, at fangene måtte ta imot alle brev som kom, «hvis det da ikke Dem blir altfor meget med lesningen.» — I tukthus i Hamburg måtte fangene bare ta imot brev hver 6. uke. Besøk kunne de bare få hver fjerde måned. Her enedes vi om, at vi kunne komme like ofte, som der trengtes besøk. — Det var en god dag!

Litt senere reiste presten deropp, og det var ikke lenge, så kunne vi begynne arbeidet.

Oberinspektoren hadde tillatt, at vi kunne innrette et bibliotek for våre skandinaviske fanger. Vi viste straks hvem der måtte bli bibliotekar — Frederik! Oberinspektoren var innforstått med det. Den dag var jeg riktig gla. Nå var der håp, at Frederik resten av tiden ville overstå godt.

Det var så ufattelig for meg, da vi for første gang kom på besøk å måtte høre fra Oberinspektoren, at Frederik hadde sagt «nei takk» til tilbudet. Det var virkelig det siste, man kunne vente. Den første uro meldte seg. Var der noe i veien med ham? — Ja, det var det! Skjelvendende ved hele kroppen, tynn og utmagret sto han foran oss, da vi så ham igjen. Jeg kjente ham nesten ikke igjen: «Er det deg, Frederik?» — Han er syk for alvor. Enhver kunne se det. Men han selv ville ikke gi seg. «Takk skal dere have, at jeg skulle bli bibliotekar. Men det ville bety, at jeg to ganger om uken måtte gå to etasjers trappene. Dertil er jeg for svak. Jeg ber bare om et: la meg bli der, hvor jeg er

nå!» — Han bodde sammen med fire andre. De vevde. Tårene sto meg i øynene. Hvis Frederik sa «nei takk» til å være igjen i bøkernes verden, så måtte det stå alvorlig med ham.

«Du er ikke rask, Frederik?» sa presten. Han så ham for første gang. Gangen før var det hans kollega, som hadde besøkt Frederik. Jeg, som hadde sett ham begge ganger, var særlig rystet over den forandring, som var foregått med ham i løpet av de siste uker. De store, strålende øyne hadde mistet deres glans. Stemmen var uten klang. Han hostet. En mistanke steg opp i meg.

Tilfeldigvis var Oberinspektoren ute på gangen. Jeg ba ham komme inn. Vi hadde følelsen, at her måtte der foretas noe straks. Oberinspektoren satte seg på Frederiks stol, mens Frederik sto. Under besøkene måtte jeg alltid sitte på en høy lenestol, men dermed skulle der understrekes, at jeg skulle føre oppsyn ved besøkene eller hvorfor det ellers var, vet jeg ikke. I alt tilfelle virket det alltid så høytidelig. Jeg reiste meg og ba Frederik sitte på lenestolen. Oberinspektoren gjorde temmelig forbausete øyne, men han sto opp med det samme. «Ser De, herr Oberinspektør, jeg har inntrykk av, at denne mann er temmelig syk. Han må grundig undersøkes.» — Men Oberinspektoren mente ikke, at der var grunn til en slik formodning. Han så hver dag så mange utmagrede mennesker, at han ikke kunne finne noe særlig påfallende ved Frederiks tilstand.

Måskje hadde det gått meg likedan, hadde jeg ikke visst, hvordan han for noen tid siden ennå hadde vært.

Oberinspektoren så litt på Frederik, så klappet han ham på skulderen og sa: «Jeg skal si deg, hva du feiler! Du har en riktig stygg jakke på. Armene er for korte og det er revet i stykker. Det er heller ikke et godt syn for en dame. Du går med det samme ned til kjelleren og later deg utlevere en større jakke.» Ordene var sagt i en god mening, men det gjorde vondt å høre ham tale slik til Frederik.

Men Frederik selv gjorde det så vanskelig for oss å hjelpe ham. Gang for gang forsikret han, at han ikke hadde noe å klage over. — Straks etter besøket skrev vi et andragende, hvori vi inntrengende ba om en grundig undersøkelse.

Samme dagen besøkte vi Bjørn — mitt Sorgenkind! Han var blitt ennå tynnere — øynene var i det smale ansikt blitt så store. Han talte så lite. «Svetter du om natten?» Ja, det gjorde han. Men han ville ikke melde seg til legen. Det var godt til å forstå. Fant legen nemlig ingenting, så kunne det skje, at det endte med arrest. Til sist fikk jeg dog Bjørn til å love meg i hånden å melde seg til undersøkelse. Måtte så tenke på hans mamma, mens jeg ba ham love meg det.

Fjorten dager senere var vi i Rendsburg igjen. Oberinspektoren kom oss imøte. «De har hørt rett,» sa han. «Belle to har t. b. c. De ligger nå sammen på lasarett.»

(Mere).

I

Brev III

III DA DØDEN OG LIVET MØT- TES I ET TYSK TUKTHUS.

Et gripende tysklandsbrev om redaktør Fredrik Ramm da døden hadde satt sitt stempel på ham.

Frederiks sykeleie begynte. Bjørns tuberkulose var mere i begynnelsesstadium. Han ble Frederiks trofaste cellekamerat. Minst hver fjortende dag fikk de besøk av oss. Først kom de ennå ned til oss til besøksværelset. Frederik ville komme ned. Han støttet seg på Bjørn — men det gikk langsommere og langsommere. Når han så hadde nådd oss, så kom han i den høye lenestol. Best var det, når jeg kunne bringe brev med fra dem derhjemme. Så sa jeg til de to: «Nå må dere lukke øynene.» Og når de åpnet dem igjen, lå der brevene! — De måtte i og for seg ikke ta imot pakker, men alt hva der kunne skaffes, bragte vi med til dem. Jeg husker at særlig Bjørn helst ville ha frukt. Men det var allerede dengang så vanskelig å skaffe! Hvor glad ble jeg der, da Oberinspektoren en dag ga meg noen epler fra sin have, og jeg måtte smile, etter at det var lyktes å late vandre eplene videre i Bjørns lomme!

Et kunne vi ikke gi dem — friheten! Den, som de allermest lengtet etter. Hadde følelsen, at det særlig, hva det angikk Frederik, bare var løp med tiden nå. — Andragende på straffeutsettelsen var underveis. Presten hadde satt seg i forbindelse med Norge. Jeg hadde skrevet til min venninne i København. Dere vet det kanskje selv allerbest, hvordan alle Frederiks venner var gått igang med å få ham fri.

Mere og mere begynte Frederiks tanker å rette seg på det som måtte komme. Men ikke et eneste øyeblikk oppga han håpet å se igjen det menneske som han allermest elsket på denne jord — hans kone Eva. Jo mere syk han ble, des mer beskjeftiget tankene seg med henne og barnene.

Vi prøvde å vise våre venner i alt tilfelle en del av den godhet, som de ville ha fått, når de kunne ha vært hjemme hos sine kjære. Jeg tror, et sådant forhold av dyp forståelse og

vennskap kan bare utvikle seg i en slik tung tid, som den nå ligger bak oss. —

Bjørn pleiet Frederik, som en sønn ikke kunne ha pleiet bedre sin far. Frederik derimot fortalte gutten i de lange ensomme timer, hvor de lå deroppe i cellen, om sine reiser, om hele sitt livs arbeide. Hver dag kl. 1/11 oppstillet Bjørn seg ved vinduet og holdt vakt for en halv times tid. Det var nemlig til den tid, at toget fra Hamburg bruste over Rendsburg-broen og Frederik spurte: «Kommer de?» — Når så virkelig den svære jernjør åpnedes og vi kom inn på gården, gikk vårt første blick til annen sal, hvor vi så inn i lutter smil og glede! Og så vinket vi til hinannen! — I første sal satt forvaltningen. Merkelig nok tenkte de alltid, at vi vinket til dem — så de reiste seg og vinket tilbake og ante ikke, hvem hilsenen i grunnen gjaldt.

Dagen kom, hvor Frederik ikke mere kunne komme ned. Den hårde

II

BREV III

kamp mellom liv og død begynte for ham. Stadig ville han ikke gi seg. Vi, som opplevde den siste kamp, så hvor tungt det er å dø (wie schwer das Sterben ist). Livet hadde ennå så sterke krav på Frederik. Der var så mange hvorfor! Hvorfor skal jeg ikke få lov å se slutten av våpnenes språk? Hvorfor skal jeg ikke være med å vinne freden. Ja, hvorfor? Menn som Frederik ville vi engang trenge til, når kampen om freden først begynte. Hvorfor skulle han, som hadde vært så god mot andre, dø ensom og uten hjelp av dem, som han holdt mest av. Hans kamp om å vinne den indre fred, var hård — i denne kamp kunne vi andre så lite hjelpe ham. En som er mektigere enn oss, måtte til. Vi merket hvordan Frederik ble urolig, utilfreds, tvilende — —

Vi prøvde å live ham opp. Mens presten talte med Bjørn, satt jeg ved Frederiks seng. Så tydelig husker jeg alle våre samtaler. — «Si meg oppriktig! Tror du, at jeg kommer hjem?» — «Jeg håper det, Frederik. Du blir nødt til det — der venter så mange oppgaver på deg.» Han taug et øyeblikk, så sa han: «Kommer jeg hjem, så skal jeg gjerne for ditt land — dere trenger mest hjelp, jeg vet det! Og jeg skal være med å bringe den ned til dere.» — Så sa han: «Jeg føler meg så svak. Hvorfor er jeg dog blitt syk?» —

Jeg måtte tenke på et gammelt tysk ord som heter: Gotte Will' kennt kein varum. Jeg sa det til ham. «Du har rett,» svarte Frederik. «Men om jeg så bare måtte se engang igjen Eva og barnene!» Og mens han begynte å fortelle om Eva, fikk øynene igjen litt av den gamle glans. «Du må lære henne å kjenne, jeg tror dere ville blitt gode venner.»

Når jeg talte med ham, kunne det hende, at jeg helt glemte hvor syk han var. Men når jeg så satt hos Bjørn, mens presten talte med Frederik, sa guten til meg: «Det står dårlig til med ham. Om natten og tidt om dagen fantaserer han.» Det var Frederik, som Bjørn mest talte om. Hvergang spurte han: «Hvornår kommer han hjem?» Først deretter spurte han etter seg selv: «Hva tror du, hvor lenge det vil vare, innen jeg er helbredet igjen?» — «Du må regne med minst 8—10 måneder. Men hva vil du så siden foreta deg?» — Så vil jeg lese kunsthistorie. Frederik har fortalt meg så meget om kunstverkene i de land, hvor han har vært,» sa han med strålende øyne.

En annen gang spurte jeg Frederik: «Husker du tallet 23 ved gestapoet?» Han smilte og sa: «Les den psalme i aften og be for meg!» — Og så spurte han etter kameratene. — Hva Frederik betød for dem, kunne

jeg merke ved, at der var ingen av dem som ikke igjen og igjen spurte hvordan det gikk med ham. Jeg tror, Frederik har følt det, hvordan tankene fra nær og fjern gikk hen til hans sykeleie!

Engang fikk jeg et brev fra Berlin — det var skrevet fra et Hotell. Deri sto, at jeg skulle hilse Frederik fra hans danske venner og at de alt satte inn for å få ham fri. Kort etter kom der en pakke. Brev og pakke hadde vært fra hans danske venn Thorwald S. Pedersen. Frederik ble så gla og sa: «Undres om du vet, hvordan jeg ble venner med Danmark? Jeg har så meget å takke. Vil du skrive opp til dem og takke fra meg?»

Dagene gikk — vi var allerede langt inne i oktober. Stadig forelå der ingen avgjørelse. Det blåste og regnet utenfor og indenfor gikk det for hver dag verre med Frederik. Han kunne ikke mere holde maten ved seg. Han kunne ikke mere reise seg i sengen. Bjørn hjalp ham med alt. Foruten legen kom der ingen i cellen. Hvergang vi ville gå inn der, sa vokterne til meg: «Jamen, frøken Z., er De ikke klar over, at det er smittefarlig?» Hver dag ventet vi nå på avgjørelsen. For at alt var klar med papirene, fikk vi en fotograf opp til å ta et passbillede av Frederik. De måtte støtte ham, mens han ble fotografert. Mere.

I

BREV IV

DA DØDEN OG LIVET MØT- TES I ET TYSK TUKTHUS -

Et grpende tysklandsbrev om redaktør Fredrik Ramm da døden hadde satt sitt stempel på ham.

Det var blitt november. Igjen var vi hos Frederik. Jeg følte, at det var for siste gang, jeg skule se ham. Han tok min hånd og sa: «Husker du dengang, da jeg spurte deg om du trodde at jeg kom hjem? Nå spør jeg ikke mere. La oss alt legge trygt i Guds hånd.» — Cellen var fylt av en slik fred — den fred, som overgår all forstand! — «Bare ønsket jeg det ene, at jeg kunne takke Eva for det, hun har vært for meg. Skulle jeg ikke nå hjem, ville du da skrive et brev og si det fra meg?» Også presten måtte love det til ham. Så leste presten: Velt alle dine veie og all din hjertens sorg, på ham som har i eie den hele himlens borg.

For siste gang ga jeg så Frederik hånden. Han takket meg for det, jeg hadde gjort for ham, men jeg synes det var meg som måtte takke. Begge visste vi, at det var avskjeden.

Kort etter falt avgjørelsen. Frederik hadde fått straffeutsettelse, og nå sto Bjørn hver dag ved vinduct og holdt utkik etter bilen, som skulle komme fra Danmark for å hente Frederik hjem. Frederik var for det meste bevisstløs — i sine fantasier var han alt hjemme i Norge.

Den 20. november fikk jeg brev fra min venninne fra Danmark. Hun skrev meg, at Frederik var død i Odense under hjemtransporten. Eva hadde vært på veien til ham, men hadde ikke mer nådd Frederik.

I første øyeblikk var jeg fortvilet. Jeg kunne ikke se noen mening i det. Så kom jeg til å tenke på noe, som lå mange år tilbake. Der hadde min venninne vært hos oss på besøk og en dag hadde hun spurt meg: «Ber du aldri?» Dengang hadde jeg bare svart ergerlig «nei» på hennes spørsmål. Så var der ikke

mer tale om det. Men glemme kunne jeg ikke det. Nå kom jeg igjen til å tenke på det. — Jeg slo opp testamentet og fant da ordene: Dette har jeg talt til eder for at I skal ha fred i meg. I verden har I trengsel; men vær frimodige! Jeg har overvunnet verden. —

Gjennom Frederik hadde jeg lært hvilken kraft bønnene kan gi. Jeg hadde hørt av hans kamerater hvordan han hadde bedt med dem. Nå kunne også jeg be, og jeg ba for Eva, at Gud måtte gi henne kraft til å bære dette savn. — Så skrev jeg opp til min venninne og ga henne de ord som jeg tror Frederik særlig har holdt av.

Den følgende søndag hørte jeg i den engelske radio, at Frederiks jordeferd i Oslo hadde formet seg til en nasjonal tilkjennegivelse. Vokterne i tukthus Rendsburg hadde

II

BREV IV

visst også hørt det, ti samme dagen visste alle Frederiks kamerater det. En av dem, den norske tegner Christian Oftedal, ga uttrykk for hva kameratene følte ved Frederiks død. Han tegnet et bilde: Frederik in memoriam, som viste hvordan kameratene nedla en krans ved Frederiks gravsten.

Da vi kom opp igjen til Rendsburg, fortalte Oberinspektoren hva der var hendt i mellomtiden. Måske var han den eneste i anstalten som det ennå ikke visste. «Hvem vet, hvordan det var gått, hvis Ramm ennå levde,» sa han. «Kort etter at bilen var tatt avsted med ham, ringte Gestapo fra Kiel. De sa, at det ikke var i orden, at vi lot ham reise, og at de måtte ha ham til Kiel.»

— — —
Tiden er gått. Det er blitt til mange fler måneder enn jeg hadde tenkt den dag, da jeg for første gang kjørte til Rendsburg. Brevet til Eva, som jeg lovet Frederik, er ennå ikke skrevet. Først nå er øyeblikket kommet, hvor det kan sendes avsted.

Noen uker etter Frederiks død kom Bjørn, mitt Sorgnkind, hjem. Nå er han visst helbredet.

Kameratene er hjemme. Ingen ut-

lending er der mere i et tysk tukthus. — Forleden var jeg sammen med en av de tidligere fanger i tukthus Hamburg. Igjen gikk vi — for siste gang — over den store plass, som alle gutter, der engang gikk der i krets, kjennr. Den gamle kastanje hadde slukket sine kjertler. Besøksværelsets vindu var lukket. Ingen behøvet mere å vinke. — Vi ble tause og tenkte på dem, som ikke var nådd hjem. Jeg så tegningen foran meg: Frederik in memoriam!

Tankene vandret videre til alle dem som måtte dø i ensomheten, adskilt fra dem de holdt av. Det hadde ikke vært en krig om grenser og mellom nasjonene. Kampen gjaldt gjenopprettelsen av menneskehetens rettigheter. Jeg tenker på Frederik — på alle dem som var med og som innsatte livet for den, når jeg hilser dere med 2. Timoth. 4, 7, 8: Jeg har stridd den gode strid, fullendt løpet, bevart troen. Så ligger da rettferdighetens krans rede for meg, den som Herren, den rettferdige dommer, skal gi meg på hin dag, dog ikke meg alene, men alle som har elsket hans åpenbarrelse.

Slutt.

Averter i Bergens Arbeiderblad.